

2017 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *CSÁKÓ JUDIT*
KANCELLÁRIA ÉS TÖRTÉNETÍRÁS
A 14. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON
- *KOVÁCS VIKTÓRIA*
LELESZ PATRÓNUSAI
- *KITANICS MÁTÉ–HANCZ ERIKA–TÓTH TAMÁS–
PAP NORBERT*
A TURBÉKI KEGYTEMPLOM
TÖRÖK ELŐZMÉNYE
- *RADA JÁNOS*
A KULTÚRHARC RETORIKÁJA
ÉS A PROTESTANTIZMUS
- *KÁRBIN ÁKOS*
AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK
ÉS A VALUTAREFORM ELŐZMÉNYEI
- *TURBUCZ DÁVID*
PIŁSUDSKI MEGÍTÉLÉSE MAGYARORSZÁGON
- *VÁMOS PÉTER*
MAGYAR GEOFIZIKUS EXPEDÍCIÓ KÍNÁBAN
1956–1962
- ÁDÁM MAGDA (1925–2017)

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Kitanics Máté–Hancz Erika–Tóth Tamás–Pap Norbert: A turbéki kegytemplom török előzményének kérdése	1
Kárbin Ákos: Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei	19
Vámos Péter: Baráti segítség és önerőre támaszkodás. Magyar geofizikus expedíció Kínában 1956–1962	47

MŰHELY

Csákó Judit: Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés	77
Kovács Viktória: Lelesz patrónusai	103
Rada János: A kultúrharc retorikája és a protestantizmus magyarországi röpiratokban	129
Turbucz Dávid: Pilsudski megítélése Magyarországon a két világháború között	145

MÉRLEG

Kondomínium: a kora újkori történelem és irodalom határvidékén (<i>Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs</i>)	163
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

Ádám Magda (1925–2017) (<i>Borhi László</i>)	173
--	-----

Kondomínium: a kora újkori történelem és irodalom határvidékén

Clio inter arma.

Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról.

Szerkesztette: Tóth Gergely. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.

(Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes) 263 o.

Különös viszonyt ápol a történetírás a saját hagyományával. Egyrészt fontosnak tartja, hogy időről időre visszanyúljon előző nemzedékek tudásához és felelevenítse azt. Erre példa ez a kötet is, amely úttörőnek számít a tekintetben, hogy egy már elhunyt történész, Kosáry Domokos születésének századik évfordulóján, 2013-ban szervezett konferencia anyagát jelentette meg. Azóta Jakó Zsigmond és Kanyar József születésének centenáriuma is hasonló koreográfia szerint zajlott, korábban azonban inkább politikusoknak, íróknak és államférfiaknak járt hasonló gesztus, historikus legfeljebb új síremléket kapott, mint Angyal Dávid 2007-ben. Másrészt azonban a historiográfia – ezen belül természetesen a kora újkor is, melyről e kötet szól – igazi „senki földje”, melynek mondanivalója csak az „igazi” történeti munkák kötelező első fejezete, semmint saját jogán létező önálló kutatási terület.

A történettudomány hosszú évtizedeken keresztül ódzkodott a saját hagyományának tudós vizsgálatától, és ennek bizonyítéka a jelen kötet előszava is, melyben a szerkesztő így fogalmaz: „a kora újkori magyarországi történetírásról utoljára Bartoniek Emma (1895–1957) írt komoly összegzést”, melynek idestova ötven éve.¹ A történészek helyett az irodalomtörténet művelői vették magukra a kora újkori szövegek vizsgálatának terhes feladatát, teljes joggal, hiszen említésre sem méltó evidencia, hogy ezek egyben irodalmi alkotások is. Így az utolsó emberöltő során Klaniczay Tibortól a jelen nagyjaiig számos kitűnő szerző foglalkozott Bonfini, Ransanus, Brodarics, Verancsics, Istvánffy – és még a sort hosszan lehetne folytatni – műveivel, a történészek pedig örömmel használták megállapításaikat. A középkori történetírás (történeti) szintéziskísérletének azonban nem akadt kora újkoros folytatója, így a források történeti értékelése, eszme-, művelődés-, társadalom- és egyháztörténetre gyakorolt hatásának alapos körbejárása várat magára.

Ez a tanulmánykötet nem ad koherens képet a kora újkori magyarországi történetírásról, ám így is több a bevezető humanista visszafogottságánál – *mint köztudott, az irodalomtörténészek egyik legfőbb tulajdonsága a szerénység* à la Sárközy

1 Gunst Péter historiográfiai összefoglalásában hatvan oldalon keresztül adja szintézisét a 16–18. századi magyar történetírásnak. *Gunst Péter: A magyar történetírás története*. Csokonai, Debrecen, 1995. (Csokonai História Könyvek) 65–122. Erős Vilmos a kötet recenziójában kitér a korszakkal kapcsolatos hiányokra. BUKSZ 8. (3.) (1996) 334–336.

Péter –, mert a „hiányos és foghíjas seregszemle” keveset árul el a kötet értékéről, amelyben kilenc tanulmány mutat egy kaleidoszkópszerű képet a témáról. Az alulértékelés érzése a szövegek elolvasása után csak erősödött bennünk, ugyanis egyre feszítőbbé vált az a belső kérdés, miképp lehetne vajon e témáról egységes történetként beszélni. Vajon valóban ott lapul az egymást időrendben követő textusokban és szerzőikben a felvilágosodás óta elvárható kauzalitás, vagy az egységes narratíva vágya egy több száz éves álom csupán, és az ok-okozatiság leegyszerűsítő gondolkodása éppen a kora újkori Kárpát-medence humanista irodalmának a sokszínűségét fedné el? Mindenesetre az esettanulmányok – ha annak vehetjük őket – mindenképp municiót adhatnak egy majdani szintézisnek.

A kötettel kapcsolatos igazi kérdés talán az, hogy mennyire reprezentatív ez a töredezettség, megkerülhető-e egy ilyen műben Bonfini mint vitán felül álló origó említése, elfér-e benne Bene Sándor bevallottan teológiáról szóló írása és Soós Istvánnak ízig-vérig történelmi kutatása. A recenzensi érzet egyre erősebben a „még-még” követelőzéssé dagadt a tanulmányok olvasása kapcsán, mert a fenti kérdésekre a választ csak a jelen írásokhoz hasonló erudícióval készülő újabb és újabb publikációk fognak adni, amelyek a textuson túl annak keletkezési körülményeivel, a szerzővel és tágabb kontextussal, ha tetszik az irodalom- és történettudomány közös tudományos módszertani eszköztárával felvértezve készülnek el.

A kötet első tanulmánya rögtön egy erősen besorolhatatlan írás, amelyben Ács Pál a hun–magyar megfeleltetés 17. századi továbbélését mutatja be. Az írás helyét minden bizonnyal a téma középkori eredete indokolta, hiszen a szerző ebben (is) megcsillantja sokoldalú képzettségét, a történelmi, illetve az irodalom- és művészet-történelmi vénáját. A téma egy közel százötven éves örökzöld, a hun és magyar rokonság kérdése, amely eltérő előjellel és hangsúlyokkal a magyar emlékezet lenyelhetetlen és kiköphetetlen kérdése, amelyben a napjainkban robbanásszerűen megújuló őstörténelmi kutatások új kérdéseket és nézőpontokat fogalmaznak meg, így remélhetőleg kirántják a tudomány évszázados kátyúba ragadt szekerét. Az írás frissességét jelzi, hogy Ács Pál reflektál korunk eredményeire, nem áll be régi szekértáborokba, hanem finom vonalvezetéssel végigvezet a kérdés bonyolult labirintusában. Érdekes lett volna arról is olvasni, hogy a keleti gyökerek iránti érdeklődés 20. század elején felélénkülő szellemi hullámaiban vajon miképp jelent meg a szóban forgó téma, ám éppen ez a szál a magyar turanizmusról szóló legújabb kitűnő monográfia lapjairól is hiányzik. Pedig a Németh Gyula által szerkesztett *Attila és hunjai* című, 1940-ben megjelent kötet kellő kapcsolatot kínálna. Mindenesetre Veszprémy László legújabban már hitet tett a hun hagyománynak az Anonymus előtti megléte mellett, így a tanulmányban hivatkozott Kulcsár Péter feltevése egyre bizonyosabbnak tűnik.

Ács sokoldalúságát mutatja, hogy a költő Zrínyi – továbbra sincsen jobb jelzőnk az azonos nevű dédapától való megkülönböztetésre, hiába javasolta Pálffy Géza a politikus, hadvezér és költő hármass meghatározást – Attiláról szóló két epigrammájából bontja ki a hun hagyomány kettős magyar értelmezésének tág problémakörét. Jelesül, hogy alapvetően pozitív Attila-képünkre miképp rakódott egy rendkívül elítélő keresztény szemlélet, és a kettő milyen viszonyban állt egymással a hungarus

gróf – ez is egy új, minden bizonynal életképtelen meghatározás Zrínyire – költészetében. Ez a kettősség azonban nem új keletű, hiszen már Anonymus is találkozott a feladattal – igaz, erről Zrínyi mit sem tudhatott –, ám neki sem okozott problémát Isten ostorának és az Árpádok ősatyjának megfeleltetése. Ács Pál tanulmányának erőssége, hogy részletesen bemutatja a két szálon futó európai Attila-hagyományt és ezzel európai dimenziót ad a kérdésnek. Ma ugyanis ritkán jut eszünkbe, hogy az antik múltból táplálkozó nyugati értelmiség számára mi, magyarok elsősorban a hun rokonság révén voltunk érdekesek. Egyébként Zrínyitől sem állhatott távol a kettősség, erre jó példa a saját horvát–magyar identitása és a Bene Sándor által feltárt római–gót fiktív eredet. A hun hagyomány kétrétegűségének problémája talán csak a modern ember számára zavaró, és a közép-, illetve újkori ember tisztában volt a párhuzamos, illetve a különböző módon elbeszélhető történetek valóságával.

Érdekes módon itt sem került elő, pedig Zrínyi esetében talán várható lett volna, hogy a kora újkori humanista irodalomban hangoztatott hun–magyar kapcsolat miképpen hatott a Magyar Királyság más etnikumaiból verbuválódó értelmiségiek gondolatvilágára, hiszen az Attilától való leszármazás tudata által szervezett közösségbe érhető módon például a horvátok (sem) tartoztak bele, így az minden bizonynal hatással lehetett saját illír eredetükhöz kialakított szorosabb kapcsolataikra.

A kötet második tanulmányában Kasza Péter írt egy korántsem tét nélküli tekintést főhőse fő művének, azaz Brodarics István *Historia verissimájának* keletkezéstörténetéről. Kettejük – Kasza és Brodarics – viszonyában üdítő az a közel két évtizedes termékenység, ahogy előbbi mind mélyebbre ásott utóbbi életében, összegyűjtötte és kiadta a leveleit, elmélkedett felettük, majd megírta az életrajzát és ezzel mintegy pontot tett a kapcsolatuk végére. E tanulmánynak két nagyon fontos tanulsága van a történelem iránt érdeklődők számára. Egyrészt, vajon milyen kérdést tekinthetünk lezártnak, ha még a magyar történelem legfontosabb eseményéről, a mohácsi csatáról szóló egyetlen forrásunkról sem tudtuk eleddig megnyugtatóan tisztázni, hogy mikor keletkezett. Kasza Péter jelen írásáig élt egy kialakult kép a *Historia* megírásának körülményeiről, és a közmegegyezés 1527 áprilisára tette a megjelenését. A szerző okos érveléssel bebizonyította e nézet tartathatlanságát, és meggyőzően érvelt Brodarics írásának 1528-as elkészülte mellett. Mindez egyáltalán nem elhanyagolható újdonság a Mohács utáni hatalomváltás problémás hónapjainak jobb megértéséhez, mert a két király mögött kialakuló pártok állományának mozgása nagyban meghatározta a politikai mozgásteret.

Kasza tanulmányának másik jelentősége, hogy ismét ráirányította a figyelmet Krakkóra mint a Magyar Királyság egyik legfontosabb külhoni kulturális, politikai és művelődési központjára. Bár az egykori lengyel királyi székhely mindvégig jelen volt a magyar közgondolkodásban, az utolsó két évtizedben a politikai átalakulások és az ezzel járó „Nyugat vagy Kelet”-kérdések háttérbe szorították a hagyományos lengyel–magyar történeti kapcsolatokat kutatásait.

Brodarics és a következő tanulmányban „megénekelte” Istvánffy Miklós éppen váltották egymást a történelem színpadán. Előbbi egyre súlyosbodó köszvénnel küzdve készült a halálra, amikor utóbbi meglátta a napvilágot Baranya megye egyik

mára teljesen elpusztult nemesi kúriájában. A két életpálya és utóélet számos következtetést enged meg, így nem haszontalan az összevetésük. Kezdjük először a két humanista emlékezetével. Pár sorral feljebb már említettük annak jelentőségét, hogy Kasza Péter szisztematikusan végigjárta a Brodariccsal kapcsolatos kutatások El Caminóját, és csak sajnálni tudjuk, hogy ilyenről nem számolhatunk be Nagy Gábor és Istvánffy relációjában. Persze a két életút hossza, a későbbi korszak miatt eltérő forrásadottság sokkal nagyobb falat emel Bonfini folytatójának kutatója elé, és azt sem merészség megkockáztatni, hogy az ő története fajsúlyosabb Brodarics csataleírásánál. Ezzel együtt e tanulmányból is látszik az óriási veszteség, amely a befejezetlen kutatással jár, hiszen mind az életút, mind maga a mű bőven tartogat újdonságokat a 16. század iránt érdeklődők számára. Nagy Gábor írásából kiderül, hogy Istvánffyval foglalkozni életforma, hiszen komoly latin nyelvi és filológiai ismeretek kellene hozzá, és az irodalmi érdeklődés ide kevés, mert a fontos politikai pályát befutó pro palatinus személyének megismeréséhez történeti érdeklődés is szükségeltetik. A szerzőben mindkettő megvan, ez nyilvánvaló ebből a tanulmányból is, melynek első része a mű historiográfiáját tekinti át egészen az ezredfordulóig. Még e rövid katalógusból is kitűnik, hogy a megjelenésétől kezdve a História megkerülhetetlen forrásává vált a 16. századdal foglalkozóknak, és értő, kritikai olvasása ma is számtalan apró rétegét fejt fel a korabeli eseményeknek. Erre bizonyíték a tanulmány utolsó harmadát kitevő fejezet, amely a „Képek Istvánffytól” enigmatikus címet viseli. Bár ebből nem derül ki, hogy a szerző a képzőművészetben is maradandót alkotott volna, arról azonban plasztikus leírást kapunk, hogy milyen képe volt a körülötte levő világról. Ezek közül kiemelném az ortodox orosz világ és az Oszmán Birodalom leírását. Előbbit elbeszélésekből és beszámolókból, utóbbit azonban a napi tapasztalatból is jól ismerte, így például Brodariccsal ellentétben semmi illúziót nem dédelgetett a szultáni politikával kapcsolatban. A Mohács körüli humanisták bizonytalansága a 16. század végére elillant, és az oszmánokból Istvánffy művében is azok lettek, amik valójában voltak, *verus hostis*, azaz a valódi ellenség. A törökké válkozásait egyszer így is érdemes lesz végigkövetni, mert ez egyben a politikai viszonyok tisztulását is jelentette.

A 16. század története az valójában teológiatörténet. Ennek bizonyítására elég elolvasni Bene Sándor kötetben olvasható tanulmányát, amelyben Dániel próféta híres jóslatának kora újkori magyar recepcióját mutatja be. A szerző reneszánsz sokoldalúsága eddig is ismert volt, azonban most új oldaláról mutatkozott be, mert ebben az elemzésben megvillantotta komoly teológiai jártasságát is. Ehhez Kecskeméti Alexis János 17. század elején írt prédikációs könyve nyújtotta az alapot.

Miként a szövegben olvashatjuk, a korabeli Dániel-kommentárok legfőbb kérdése az volt, hogy a szerzők megelégedtek-e a bibliai korokon belüli értelmezési kerettel, vagy kiterjesztették a próféciát a saját korukra. A feltevés némileg akadémikus, hiszen egyrészt a kereszténységben folyamatosan jelen levő parúziavárás, másrészt Krisztus életének a folyamatos jelenbe helyezése végigkísérte az európai történelmet egészen a felvilágosodásig, amíg az élő hit tudományos gondolati sémákba való szorítása el nem választotta e két idősíkot egymástól.

A reneszánsz – humanizmus – reformáció – felvilágosodás szent négyesfogatáról mára lassan kiderül, hogy semmi nem az, ami az elmúlt közel háromszáz évben esetleg úgy is látszott. A reneszánsz nem pogány, a humanizmus nem emberközpontú, a reformáció nem újítás és a felvilágosodás eszmerendszere sem pusztán a protestáns felfogás emlőin nevelkedett, a tudomány munkapadján gyémántkeménységűre csiszolt, megfellebbezhetetlen világvégkép. Sőt, a dánieli próféciaikat éppen Luther és Melancthon kötötte saját korok birodalmihoz, hogy az eszkatologikus végkifejletnek esélye legyen, míg a katolikus Jean Bodin ennek cáfolatával vált a felvilágosodás államelméleteinek egyik ősforrásává. Imponáló az a magabiztosság, ahogy Bene otthonosan mozog a Szentírás biblikus világában, a kora újkor európai szellemi áramlataiban és a magyar protestáns szerzők írásaiban. Mindezen jártassággal felvértezve juthatott el arra a megállapításra, hogy az eddig Luther-követőnek hitt Kecskeméti valójában református volt, és ószövetségi kommentárjában valójában éppen szakított az evangélikus hagyománnyal és kimondatlanul is Bodin elképzelését támogatta, mely szerint az álom negyedik királysága nem vonatkozhat a Német-római Szent Birodalomra. Kecskeméti ebben a sziléziai származású Amandus Polanus bázeli teológus kommentárjára épít, aki az Ószövetség tanáraként kapcsolatban állt lengyel, cseh és magyar peregrinusokkal is, így a magyar prédikációs gyűjteményben valójában egy közép-európai popularizált felfogás köszön(het) vissza. Ez azonban így sem szakít az eszkatologikus történelemszemlélettel, csupán a konkrét történelmi térből és időből visszahelyezi oda, ahol korábban volt, a távoli definiálatlan jövőbe. Bene tanulmánya bőven hasznosít a történelmi időfelfogás és -értelmezés modern szakirodalmából is, így írása kötelező olvasmány a mára lassan retrógráddá váló posztmodern művelőinek is.

A kötetet szerkesztő Tóth Gergely Révay Péter *Monarchiáját* járja körül kiváló tanulmányban. Munkájával megmutatja azt az utat, milyen vizsgálatokon keresztül nyílik meg a lehetősége és létjogosultsága egy hazai historiográfiai szintézisnek. Precíz és felelősségteljes kísérőként végigvezet bennünket Révay opuszának kutatástörténetén, megfogalmazza a legfontosabb kutatói szempontjait, kérdéseit, majd ezek mentén alapos és mély elemzést tár az olvasók elé. A historiográfiai elemzés során nem csupán megismertet bennünket a recepcióban bekövetkezett változásokkal, hanem szigorúan és alaposan korrigálja az esetlegesen előforduló félreértéseket, továbbá dekódolja azok kialakulásának okait. A *Monarchia* ismertetésével Tóth Gergely egyfajta adósságot ró le Révay felé, hiszen a *Commentarius* „árnyékába” szoruló, kevésbé népszerű, kevésbé használt *Monarchiát* kívánja – érdemei elismerése mellett – odahelyezni a magyar történetírás kirakatába. Tisztában van vele, hogy ehhez nem elégséges a mű születésének, virágzásának és elfeledésének okait, körülményeit vizsgálni, hanem meg kell mutatni értékeit, különlegességét. A szöveg igényes feldolgozásának köszönhetően Tóth képes önmérsékletet tanúsítani, és nem zúdíttja rá az olvasóra ötleteit, érveit és azokat illusztráló idézeteit, hanem képes világos vizsgálati szempontokat kiemelni. Didaktikusan mutatja fel a mű alaphangulatát meghatározó külső és belső tényezőket: Lipsius erénytanát, történelmi exemplum-használatát, valamint Révay (írói, történelmi, politikai) koncepcióját, célkitűzéseit.

A tanulmány koncepciózus, eleje és vége, kérdései és válaszai vannak, egy pontosan kijelölt utat járunk végig. A *Monarchia* recepciótörténetén keresztül betekinthetünk a 18. századi magyar historiográfia történetébe. Révay munkássága továbbra is a Szent Korona miatt marad benn a véráramban, de a tanulmány Timon és Bél munkásságán keresztül megmutatja köztörténeti hasznosságát. Ezzel együtt szimbolikus, hogy 1790-ben, amikor is a korona szakszerű vizsgálata révén kiderül, hogy Révay állításai kevéssé állják meg a helyüket, az egész történeti korpusza háttérbe szorult. A tanulmány szerzője a *Monarchia* bilingvis kiadásával jelentős adósságot fog törleszteni Révay és a magyar történettudomány felé.

Tóth tanulmányához szervesen kapcsolódik Kees Teszelszky írása, amely Elias Berger *Historia Ungarica* című művét tárgyalja. Berger tudatos lépésekkel, különböző irodalmi, történeti munkák (összesen legalább 14 művet publikált, több kéziratot hagyott maga után) és megfelelő kapcsolatok révén ért el jó pozíciókat a császári udvarban: 1603-ban – többek között – az udvari történetírói állást is megkapta. Egy éven belül megbízást kapott Mátyás főhercegtől egy magyar történelmi mű megírására, és ezen dolgozott 1640-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig. A nagy opusz azonban kiadatlanul és a hazai historiográfiai hagyományban szinte teljesen ismeretlen maradt, míg Kulcsár Péter meg nem találta a kéziratot az Egyetemi Könyvtárban, majd 2008-ban Viskolcz Noémi a bécsi udvari könyvtárban.

Teszelszky végigköveti Berger pályafutását, feltárja az egyes lépései, döntései mögött meghúzódó okokat, motivációkat, érzékelteti a cselekvési környezetet. A viszonylag szűkös forrásbázis ellenére a szerző egy jól szerkesztett, világos, kerek történetet prezentál. Megismerhetjük a mű – tanulságos – kutatás-, valamint keletkezéstörténetét, a narratívát befolyásoló tényezőket. Teszelszky nagy hangsúlyt fektet a szöveg kéziratban maradásának kérdésére. Valóban meglepő, hogy ezt a több szempontból is fontos szöveget (Teszelszky érthető elfogultsággal így minősíti: „politikai szempontból [...] az egyik legérdekesebb és legizgalmasabb történeti munkát”) kiadatlanul hagyták. Ennek okairól a szerző több reális és megalapozott magyarázatot is felmutat. Egyrészt közelebbről meghatározza az igen változékony politikai helyzetet. A mű elhúzódó megírása idején változtak egyrészt a hatalom birtokosai, másrészt változott Berger kapcsolatrendszere, illetve az eseményekről alkotott véleménye is. Ugyanakkor jóval nagyobb súllyal esett a latba az, hogy Berger munkája soha nem érte el azt a stádiumot, hogy kiadható legyen, és maga a szerző, illetve a kiadást szervező Ferenczffy Lőrinc sem volt annyira rátermett, hogy ezt az igen nagy vállalkozást (több mint 1500 fólióból álló kéziratból és 79 nagyobb rézkarcról van szó) keresztülvigye.

Szabó András Péter Caspar Hain lócsei krónikájának keletkezését és hátterét tárgyalja. A fókuszpontot mindenképpen üdvözljük: a városi történetírás kutatása és feltárása fontos adalékokkal szolgál a kora újkori historiográfia strukturálódásának, az egyes történeti panelek tradicionálásának megértéséhez. Szabó joggal említi meg, hogy a szepességi századok középkori és kora újkori történetírása nem tartozik a hazai kutatás preferált témái közé. Ezek a munkák kevéssé illeszkednek a hagyományos nemzeti narratívába, emellett perspektívájuk lokális, regionális, és

annalisztikus jellegük sem tette őket vonzóvá a későbbi korokban. Ez a távolságtartás azért is sajnálatos, mert ezek a lokális krónikák számos erényük és hasznuk mellett „gyakorlati funkcióval bírtak”: tudatos koncepció alapján átrostált, megszürt, konstruált információhalmazzal szolgálnak, amelyben a lokális események mellé beépültek a Szepesség határain túlmutató események is.

Caspar Hain monumentális munkája 1684-ig dolgozza fel a város és környéke történetét. Szabó András Péter célja nem kevesebb volt, mint hogy szisztematikusan felkutassa, számba vegye e tudatosan és módszeresen megkomponált szöveg forrásait és válogatási szempontjait. A szerző maradéktalanul teljesíti ezt a vállalását, különösen szerencsésnek tartjuk, hogy esetenként belelátást enged a kutatás folyamataiba. A kompilációk esetében érdekes azt látni, milyen módon, milyen mértékben, milyen megfontolásból változtatott Caspar Hain a felhasznált forrásokból átemelt mondatokon, információkon. Szabó aprólékos részletességgel mutat rá az átdolgozások specifikumaira, és emellett kitér a felhasznált primer forrásokra is.

Szabados György a 17–18. századi magyar jezsuita történetírás összefoglalását tárja elénk. A korszakhatárokat pontosan – és jogosan – jelölte ki: 1644-gyel, Inchoffer Menyhért fellépésével kezdi a vizsgálatát és Katona István 1811-ben bekövetkezett halálával zárja azt. A tanulmány egyik érdeme, hogy képes folyamatként és kontextusában bemutatni a jezsuiták történetírói tevékenységét. Egy indokolt, ugyanakkor viszonylag általános, két és fél oldalas bemutatását adja a szerző a 16–17. századi európai katolikus és protestáns historiográfiának, amit – hogy sikeresebb analógiaként szolgáljon – talán érdemes lett volna a 18. századra is kifuttatni. Ezt követően a magyar jezsuita történetírás bemutatása következik. Szabados György igyekszik szinte teljes katalógust felvonultatni, ám a szöveg kevéssé koherens, leginkább az őstörténeti tematika tartja össze. A tanulmány másik felét Katona István tevékenységének bemutatása, értékelése teszi ki. Szabados koncepciója összességében elfogadható: Katona munkásságán keresztül kiválóan lehet prezentálni a jezsuita történetírás lényegi elemeit, karakterjegyeit, specifikumait, céljait, módszereit, illetve fejlődési szakaszait, eredményeit („az ő alkotói idejére állt össze a programadó Hevenesi Gáborról és az anyaggyűjtést lezáró Kaprinai Istvánról elnevezett Hevenesi–Kaprinai Gyűjtemény. [...] Így a negyvenkét kötetes *Historia Critica* történetírásunk legnagyobb egyéni teljesítménye lett”). A szerző részletesen mutatja be Katona pozitívumait, továbbá azt, hogy munkája a mai napig kiállja az idő próbáját, szakszerűsége egyedülálló. Szabados azonban nem a jezsuita iskola módszereit illusztrálja Katona művén keresztül, sokkal inkább Katona profizmusát a forráskezelésben (főként a középkorkutatással kapcsolatban). Az ismertetés során valójában kronologikusan végigvezeti az olvasót Katona munkáján, a magyar történelem néhány jelentősebb eseménye kapcsán vizsgálja a szöveget és ezen keresztül a történetíró hozzáállását.

Soós István különösen izgalmas feladatra vállalkozott, amikor a 18. századi magyar historiográfia komplex áttekintését vállalta, különösen úgy, hogy koncepciózus felvetése (felzárkózás vagy lemaradás?) valójában egy eldöntendő kérdés, amellyel kapcsolatban megalapozott és egyértelmű választ illik adni. A záró tanul-

mány nemcsak ezért tanulságos számunkra, hanem mert számos vitapont merül fel Szabados György e kötetbeli és korábbi írásaival kapcsolatban: Soós István más tónusú, más nézőpontú és eltérő minősítésű Katona István-képet mutat be számunkra. Soós Horvát István 1806-ból származó, még harmadéves jogászhallgatóként tett kritikai megállapításával fogalmazza meg kérdését: tényleg elmaradt állapotban volt-e a 19. század elején a magyar történetírás? Horvát negatív értékítéletét, polemikus hangnemét érdemes a maga kontextusában kezelni. Általában problematikus, ha egy „új korszak”, új szemlélet retrospektív kritikáját kell értelmeznünk. Ennek tükrében is óvatosan kell bánni a „modernség”, a haladás, illetve retrográdság kategóriáival, melyek a későbbi korok elvárásait tükrözik, és kevésbé veszik figyelembe a saját korszak igényeit, lehetőségeit, trendvonalát. Ugyanakkor Horvát idézete dramaturgiai szempontból alkalmas arra, hogy ebből az alaphangulatból vegye számba a szerző a 18. század eredményeit. Soós koncepcióját dicséri, hogy nem csupán az 1806-os állapotot keresztül vonja le a konklúzióját, hanem a saját dinamikájában figyeli a 18. század egészének fejlődési tendenciáját és e mellé helyezi a 17–18. századi európai historiográfia főbb céljait, eredményeit.

Miután Ernst Breisach, Erős Vilmos és Kosáry Domokos munkái alapján korrekt helyzetértékelését adja az egyetemes történetírásnak, megfogalmazza kutatói kérdését: „vajon a fenti iskolák és irányzatok, illetve eredmények átlántálódtak-e, és meggyökereztek-e, és ha igen, milyen mértékben a magyarországi szellemi élet talajában”? Ezt követően részletes ismertetését és bő katalógusát adja a korszak történetíróinak. Leginkább a jezsuita iskolával foglalkozik a szerző, és Hóman Bálintra reflektálva azt a kérdést fogalmazza meg: tényleg tarthatjuk-e „kritikainak” történetírásukat? Hevenesi, Timon, Kaprinai, valamint Pray és Katona munkássága alapján árnyalja Soós ezt a „kritikai” jelzőt. Elismerve a felsorolt történetírók hatalmas és nagy ívű munkásságát, forrásgyűjteményük jelentőségét, hatását, a (korabeli Európában ekkor elvárt) történészi kvalitásokról, a kritikai szemléletről alkotott és velük kapcsolatban megfogalmazott véleményeket azonban nem érzi megalapozottnak és vitatja ezek létjogosultságát. Soós ennek kimondását a Pray (*Historia regum Hungariae*) és Katona (*Historia critica*) munkáit bíráló egykorú recenziókra alapozza, de ezek alapján megjeleníti saját érveit is. Igen részletes értékelést kapunk Katona nagy történeti vállalkozásával kapcsolatban. Soós rámutat arra a kettősségre, amely már saját korában jellemezte a *Historia criticáról* alkotott véleményeket: elismerték, pozitívan értékelték Katona elhivatottságát, az elvégzett munka grandiózusságát, ugyanakkor felhívták a figyelmet az „előadásmód” egyhangúságára, a módszertan gyengeségére, a történeti elemzésnek, az összefüggések feltárásának, a tényleges forráskritikának elmaradására, valamint a külföldi szakirodalom használatának hiányára. Ennek következtében már a 19. század első felében visszaköszön a „hasznos kézikönyv”, „dokumentumgyűjtemény” (*Materialmagazin*), a „kommentált forráskiadvány” ítélet. A tanulmány végére megkerülhetetlenné válik a Katonával (és valójában a 18. századi hazai jezsuita történetírással) kapcsolatos kutatói ellentmondásokra, véleménykülönbségekre való reagálás. Soós a 83. lábjegyzetében körülbelül egyoldalnyi szövegben igyekszik igen hatá-

rozottan kijelölni Katona munkájának pozícióját, részben Kosáry, részben Hóman, de sokkal inkább Szabados György álláspontjához képest (utóbbival bizonyos mértékig szemben). Soós az utolsó bekezdésében teszi egyértelművé a 18. századi magyar historiográfiával szembeni véleményét, amikor is a század utolsó harmadában jelentkező új nemzedékben (Cornides, Schwartner, Engel, Berzeviczy, Kovachich, Fessler) látja az „új, modernebb történetiszemlélet alapjait”.

A kötetben vegyesen szerepelnek esettanulmányok, kutatási eredményekre alapozott összefoglalások, történeti munkák szintézisei. Mindegyikben közös az alapos, kritikai, filológiai vizsgálat. Kijelöli a historiográfiai kutatások kereteit, amelyek révén összeállhat egy reménybeli nagyobb szintézis lehetősége. A tanulmányok az olvasóra bízzák a teljesség-töredékesség, történet–történelem, kontinuitás–párhuzamosság kérdésének eldöntését, azaz az értelmezési horizontok és lehetőségek kérdésének eldöntését, annyi azonban biztonsággal kijelenthető, hogy e kötet minden kora újkori történetírással kapcsolatos kutatás megkerülhetetlen alapanyaga lesz.

Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs

Gőzsy Zoltán (Pécsi Tudományegyetem)

Varga Szabolcs (Pécsi Hittudományi Főiskola)

CONTENTS

STUDIES

- Máté Kitanics–Erika Hancz–Tamás Tóth–Norbert Pap:
The Problem of Ottoman Antecedents to the Shrine of Turbék 1
- Ákos Kárbin: The Austro–Hungarian Bank
and the Antecedents of the Currency Reform in 1892 19
- Péter Vámos: Friendly Aid and Self-Reliance.
The Hungarian Geophysical Expedition in China, 1956–1962 47

WORKSHOP

- Judit Csákó: Chancellery and History Writing in 14th-Century Hungary.
A Survey of Research History 77
- Viktória Kovács: The Patrons of Lelesz 103
- János Rada: The Rhetoric of *Kulturkampf* and Protestantism in Hungarian Pamphlets 129
- Dávid Turbucz: The Image of Piłsudski in Interwar Hungary 145

REVIEW ARTICLE 163

COMMEMORATION 173

E számunk szerzői

BORHI LÁSZLÓ, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • CSÁKÓ JUDIT PhD, tud. segédmunkatárs (MTA BTK TTI) • GÖZSY ZOLTÁN PhD, tszv. egy. docens (PTE) • HANCZ ERIKA, tud. segédmunkatárs (PTE) • KÁRBIN ÁKOS PhD, csoportvezető főlevéltáros (VERITAS Történetkutató Intézet) • KITANICS MÁTÉ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • KOVÁCS VIKTÓRIA, tud. segédmunkatárs (MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport) • PAP NORBERT PhD, tszv. egy. docens (PTE) • RADA JÁNOS egy. tanársegéd (Miskolci Egyetem) • TÓTH TAMÁS PhD, geofizikus (Geomega Kft.) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VARGA SZABOLCS PhD, főiskolai tanár (Pécsi Hittudományi Főiskola) • VÁMOS PÉTER, a nyelvtudomány (orientaliztika) kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
PTE = Pécsi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható